

KARİKATÜRLERİN KÜLTÜR GÖSTERGEBİLİMİ AÇISINDAN ÇÖZÜMLENMESİ*

Sibel ÇAPAN TEKİN** – Kamil İŞERİ***

Öz

Kültür göstergebilim her kültürün kendine özgü özelliklerini, normlarını, sınırlarını anlamlandırmaya çalışan bir alandır. Kültür çalışmalarının öncülerinden olan Lotman, kültürün ancak bir gösterge dizgesi olarak incelendiğinde anlam evrenin ortaya çıkabileceğini savunur. Lotman'ın göstergeküre (semiosfer) adını verdiği kavram, kültürün tüm sistemlerini içinde barındırır ve kültürel iletişimin değerlendirilmesinde bu kavramdan yararlanılmaktadır. Göstergeküre kavramı, kültürün içinde var olan ve aynı zamanda devamlılığını sağlayan sembol, tarih, değer ve gelenek kodlarının da aktarıcısı olan dinamik bir alandır. Çalışmanın amacı hem figüratif hem de dilsel göstergelerle oluşturulan metinlerden biri olan karikatürlerin Lotman'ın göstergeküresi çerçevesinde değerler, alışkanlıklar, semboller ve tarih açısından değerlendirmektir. Bu amaçla, en yüksek tiraja sahip mizah dergilerinden olan Uykusuz Dergisi'nin Sami karakterine ait karikatür serisi çalışmanın örnekleme olarak seçilmiştir. Derginin, 2010-2020 yılları arasında yayımlanan sayılarından 22 karikatür tabakalı amaçlı örneklem yöntemiyle belirlenmiş ve incelenmiştir. Karikatürlerde sıklıkla kullanılan göstergeler, kültürel iletişim boyutunda incelenmiş ve göstergeküre bileşenleri aracılığıyla çözümlenmiştir. Elde edilen bulgular, karikatürlerde dilsel ve dil dışı göstergelerin kültürel iletişimi sağlayacak bütünlükte birbiriyle uyumlu bir biçimde yer aldığını; karakterlerin sosyo-kültürel düzeyine ve yaşam biçimlerine uygun temsillerle oluşturulduğunu göstermiştir. Gelenek, değer, sembol ve tarih olgusu göstergekürelerinin her birinin karikatürlerde yer bulduğu ve birbirinin tamamlayıcısı olarak bir arada kullanıldığı saptanmıştır.

Geliş Tarihi (Date Received): 08.11.2023

Kabul Tarihi (Date Accepted): 20.12.2023

DOI: 10.58306/wollt.1388216

* Bu çalışma 19-20 Ekim 2023 tarihinde 3. Uluslararası Akademik Filoloji Çalışmaları Kongresi'nde sunulan özet bildirinin genişletilmiş biçimidir.

** Dr. Arş. Gör., Karadeniz Teknik Üniversitesi (Trabzon, Türkiye), e-posta: sibel.tekin@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6926-1135.

*** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi (İzmir, Türkiye), e-posta: kamiliseri@gmail.com, ORCID: 0000-0001-8539-582X.

Çalışmada, karikatürlerin kültür aktarıcısı olarak etkili bir araç olduğu ve dil ve kültür çalışmalarında bu araçtan yararlanılmasının katkı sağlayacağı sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Sözcükler: *karikatür, kültür göstergebilim, gelenek, sembol, değer.*

ANALYSIS OF CARICATURES IN TERMS OF CULTURAL SEMIOTICS

Abstract

Cultural semiotics is a field that tries to make sense of the characteristic features, norms and boundaries of semiotics. Lotman, one of the pioneers of cultural studies, argues that the universe of meaning can only emerge when culture is examined as a sign system. The concept that Lotman entitle semiosphere includes all systems of culture and this concept is used in the evaluation of cultural communication. The concept of the semiosphere is a dynamic field that is a transmitter of the symbols, history, value and tradition codes that exist within the culture and ensure its continuity. The aim of the study is to evaluate caricatures, which are one of the texts created with both figurative and linguistic signs, in terms of values, habits, symbols and history within the framework of Lotman's semiotics. For this purpose, the caricature series of the Sami character from Uykusuz Dergisi, one of the humor magazines with the highest circulation, was chosen as the sample of the study. 22 caricatures from the issues of the magazine published between 2010-2020 were determined and examined by the stratified sampling method. Signs frequently used in caricatures were examined in the cultural communication dimension and analyzed through semiospheric components. The findings obtained show that linguistic and non-linguistic signs are included in the caricatures in harmony with each other in an integrity that can ensure cultural communication. It has shown that the characters are created with representations appropriate to their socio-cultural level and lifestyle. It has been determined that each of the semiotics of tradition, value, symbol and history finds a place in caricatures and is used together as a complement to each other. The study concluded that caricatures are an effective tool as a cultural transmitter and that the use of this tool in language and culture studies can contribute.

Keywords: *caricature, cultural semiotics, tradition, symbol, value.*

1. Giriş

İnsan, yaşamının hemen her döneminde karşılaştığı yazılı, sözlü ya da görsel göstergeleri anlamlandırmaya çabalamaktadır. Anlamlandırma süreci, iletinin doğru bir biçimde aktarılması ve yorumlanmasıyla mümkün olmaktadır. İletişimde alıcı ve verici arasında anlam, belirli bir bağlamda ve kültür odağında oluşur ve bu nedenle kültüre ilişkin öğelerin tanınması ve değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu açıdan etrafımızı çevreleyen gösterge dizgelerinin anlamlandırılmasında göstergebilimin verilerinden yararlanılmaktadır.

Hem bir kuram hem de bir yöntem olan göstergebilimin amacı, dünyayı anlamlandırmak için farklı gösterge dizgelerini yorumlamaktır (Kıran, 2009: 2). Başta Saussure ve Peirce olmak üzere birçok araştırmacı göstergebilime farklı yaklaşımlar ve bakış açıları getirerek göstergebilimin disiplinlerarası bir alan olmasına katkı sağlamıştır. Bu sayede hem yazınsal hem de görsel göstergeler incelenerek müzik, mimari, sinema, edebiyat, televizyon, moda... gibi pek çok alanda çalışmalar yürütülmüştür. Kültür, göstergebilim yaklaşımlarında hemen hemen her dönemde öne çıkan bir inceleme nesnesi olmuştur. Farklı alanlardaki gösterge dizgeleri kültürel ve toplumsal bağlamı içinde ele alınmıştır.

Kültür kuramcılarına göre “kültür, her şeyden önce bir gösterge dizgesidir.” (Semenenko, 2012: 23). Kültürü bir gösterge dizgesi olarak ele alan Sebeok, Barthes ve Eco gibi araştırmacıların yanı sıra bir başka öncü araştırmacı Tartu Göstergebilim Okulu’nun kurucusu olan Rus Filolog Jury Lotman’dır. Kültür; her şeyi kapsamayan, sınırları belirlenmiş bir alana sahip toplumsal bir olgudur (Lotman, Uspensky ve Mihaychuk, 1978: 211-213). Lotman, bu tanımlamayla her toplumun farklı kültürel özellikleri ve kendine özgü bir anlam evreni barındırdığının altını çizmektedir.

Lotman, kültürün anlam evrenini oluşturan bir göstergesel alanın varlığından bahseder ve bunu *göstergeküre* (semiosfer) olarak adlandırır. Göstergeküre kavramının kültürle ilişkisini açıklarken Vernadsky’nin biyosfer kavramından yararlanmıştır. Biyosfer, canlıların yaşamı için ne kadar önemliyse göstergeküre de kültürün açıklanması için o denli önemlidir. Vernadsky, yaşamın olmadığı bir jeolojik dönem olmadığı görüşünden hareketle bir düşüncenin ancak başka bir düşünceden kaynaklanabileceğini; bir metnin yalnızca başka bir metinden beslenebileceğini belirtmiştir (Semenenko, 2012: 112). Tıpkı biyosferde olduğu gibi kültür için de göstergeküre bir “ekosistem” görevi görür. Buna göre göstergeküre kültürü de içeren bir kavram; kültürün var olabilmesi için gerekli olan bir koşuldur.

Lotman, her kültürü bir metin olarak ele alır. Göstergeküre içinde bu metinler sistemi kültürel belleği oluşturur (Lotman, 2012) ve kültürel iletişim de bu alan içinde sağlanır. Bu alanla birlikte kültürel çeşitliliğin değerlendirilmesinde yararlanılan (Güz ve Küçükerdoğan, 2005: 72) Lotman’ın kültür göstergebilimine kazandırdığı kavramlar arasında *sembol*, *tarih*, *değer* ve *gelenek* unsurları yer

alır. Güz ve Küçükerdoğan (2005) çalışmalarında göstergükürelerin varlığının kültürlerarası ilişkilerin temelinde olduğunu ve kültürel değerlerin toplumlara göre farklılık gösterdiğini belirtir. Benzer biçimde Ögüt de (2019) kültürel göstergelerin toplumun bakış açısını yansıtmada etkili olduğunu savunmaktadır. Çünkü bu kavramlar kültürle sıkı sıkıya bağlı, kültürel bellekte saklı olan ve belleğin sürekliliğini sağlayan özelliklere sahiptir (Lotman, 2012). Her biri ayrı ayrı kültürel kodların aktarıcısıdır. Birbiriyle bağlantılı parçadan bütüne dinamik bir alanı temsil ederler (Yaman, 2020: 70).

Lotman, *sözcük* ve *çizim*in birbirine eşit iki kültür göstergesi olduğunu belirtir. Sözcük dilsel göstergelerle; çizim ise figüratif göstergelerle ortaya çıkar (Demir, 2009: 60). Yalnızca sözcük ya da çizgiyle anlaşılması güç olduğundan karikatürlerin toplumsal ve kültürel göstergelerinin de bilinmesi gerekmektedir (Nazlı, 2023: 93). Bu göstergelerin bir arada kullanıldığı figüratif sanatlar da söz konusudur. Bu sanatlardan biri olan karikatürler, dilsel ve görsel göstergelerin iç içe geçtiği metinlerdir. Karikatür; bir iletişim aracı olarak güldürme, savunma, dikkat çekme, eleştirme, protesto etme vb. amaçlarla kültürel değerleri, normları, inançları, toplumsal kuralları çizgiler aracılığıyla aktaran bir mizah türü (Soylu, 2021: 6; Nisan, 2012: 104) olarak tanımlanır. Karikatürlerde anlamın aktarımı varlığın biçimini gülmece unsurlarıyla bozma özelliği taşımaktadır (Nazlı, 2023: 84). Okuyucuya aktardığı iletileri açısından göstergüküreyi oluşturan kavramlarla da örtüşen ortak bir alana sahiptir. Karikatürlerle aktarılan iletinin kültürel iletişim boyutlarıyla anlamlandırılması, değerlendirilmesi; bir toplumun veya bir grubun tanınması ya da onlara uyum sağlanması açısından önemlidir. Bu çalışmada amaç, karikatürlerde dilsel ve dil dışı göstergeler aracılığıyla kültürel kodların anlam evreninin nasıl işlendiğini belirlemektir. Bu amaçla, Lotman'ın göstergüküre kavramı çerçevesinde Uykusuz Dergisi'nin Sami adlı karikatür serisi incelenerek aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

1. Sami karakteriyle kültürel iletişimin sağlanmasında ne türden göstergelerden yararlanılmıştır?
2. Sami karakteriyle topluma ait kültürel kodlar göstergüküre açısından nasıl aktarılmaktadır?
  - 2.a. Sami karakteriyle kültürel değerler nasıl kodlanmıştır?
  - 2.b. Sami karakteriyle gelenekler nasıl kodlanmıştır?
  - 2.c. Sami karakteriyle tarih olgusu nasıl kodlanmıştır?
  - 2.d. Sami karakteriyle semboller nasıl kodlanmıştır?

2. Yöntem

Çalışma nitel araştırma yöntemiyle yapılandırılmıştır. Nitel araştırma, olay ve olguları kendi bütünlüğü içinde derinlemesine betimleme ve yorumlama olanağı sunan bir yöntemdir (Yıldırım ve Şimşek, 2013: 55). Bu çalışmada da karikatürlerin görsel ve sözel iletilerinin anlam evreni göstergebilimin çalışma alanlarından olan kültür göstergebilimi yaklaşımıyla yüzeyden derine ele alınmıştır. Kültürel yapının çözümlenmesi aşamasında Jury Lotman'ın Göstergüküresinden

yararlanılmıştır. Göstergüküreyi oluşturan *gelenek*, *değer*, *tarih* ve *sembol* kavramları aracılığıyla karikatürlerin kültürel kodları çözümlenmiştir.

2.1. Veri Tabanı

Çalışmanın veri tabanını 2023 yılının ocak ayında yayın hayatına son veren Uykusuz Dergisi'nin 2010-2020 yılları arasında yayımlanan sayılarında "Sami" karakterine ait karikatür serisi oluşturmaktadır. Derginin veri tabanı olarak seçilmesinde ve karikatürlerin belirlenmesinde aşağıdaki ölçütler temel alınmıştır:

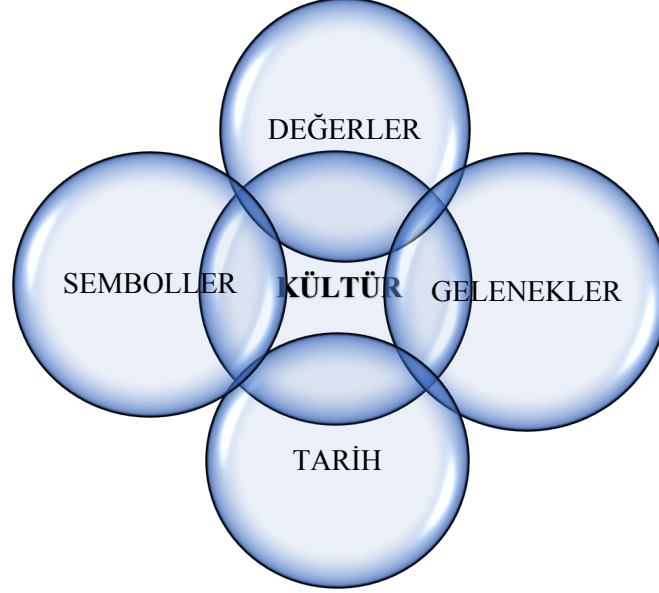
- derginin yayımlandığı dönemde en yüksek baskı sayısına sahip karikatür dergisi olması,
- aynı karikatüriste ait seri karikatürlerin bulunması,
- olayları günlük yaşam bağlamında ele alan kurgu-yapı özelliğinde bir karikatür serisi olması,
- kolay erişilebilirlik ilkesi.

Belirlenen ölçütler çerçevesinde incelenecek karikatürlerin seçilmesinde ise tabakalı amaçlı örneklem alma yönteminden yararlanılmıştır. Bu yöntemde tabakalara ayrılmış örneklem içinden araştırmanın amacı doğrultusunda yeni bir örneklem oluşturulur (Johnson ve Christensen, 2008). Buna göre, veri tabanı öncelikle yıllara göre tabakalara ayrılmış ve her yıla ait iki dergi rastlantısal olarak seçilmiş ve böylece 22 karikatürden oluşan örneklem elde edilmiştir.

2.2. Verilerin Çözümlemesi

Çalışmanın çözümleme aşamasında aynı zamanda bir yöntem olan göstergebilimin araçlarından yararlanılmıştır. Karikatürlerde dilsel ve dil dışı göstergeler kültür öğeleri çerçevesinde temalarına göre sınıflandırılmıştır. Ardından Lotman'ın kültür göstergebilim bağlamında ele aldığı göstergüküreyi oluşturan bileşenler çerçevesinde yorumlanmıştır. Karikatürler aracılığıyla sunulan anlamsal ilişkiler kültürel bellek, semboller, değerler, gelenekler ve tarih açısından değerlendirilmiş ve göstergüküreyi oluşturan bu kavramlar çerçevesinde incelenen karikatürlerdeki kültürel kodlar anlamsal karşıtlıkları açısından yorumlanmıştır.

Şekil 1. Göstergükürenin bileşenleri

Göstergükürenin anlam evrenini oluşturan bu bileşenlerden *değerler*, bir kültüre ait olan davranış ve inanç biçiminin temsilidir. *Gelenekler*, kültürü yaşatan kodları içeren toplumun geçmişine ait bir toplumsal hafızayı temsil eden kültürel kodlardır. *Tarih*, kültürle iç içe bir ilişki içinde olan metinler bütünü, *semboller* ise kültürel öğelerin okunmasının ve anlaşılmasının devamlılığını sağlayan anlam evrenidir (Lotman, 2012: 95-143). Bu çerçevede elde edilen 22 karikatür göstergüküre bağlamında değerlendirilmiştir.

3. Bulgular

Karikatürler aracılığıyla kültürel kodların derin yapıdaki anlam evrenini inceleyen bu çalışmada kültür göstergibilim çerçevesinde çözümlenmeler yapılmıştır. İncelenen karikatürlerde hem dilsel hem de dil dışı gösterge dizgeleri aracılığıyla kültürel unsurların aktarıldığı görülmüştür.

İlk araştırma sorusu kapsamında (*Sami karakteriyle kültürel iletişimin sağlanmasında ne türden göstergelerden yararlanılmıştır?*) karikatürlerde sıklıkla görülen göstergeler belirlenmiştir. Karikatürlerde başkarakter Sami'nin yanı sıra ona eşlik eden yan karakterler bulunmaktadır. Hem dilsel hem de dil dışı göstergelerle bu karakterlerin çeşitli kültürel unsurlarla ilişkilendirildiği görülmüştür. Başkarakter Sami'nin sosyal konumu; *çay*, *sigara*, *tesbih*, *örgü süveter*, *çizgili tişört*, *kazak* göstergeleri ve Sami'nin *belirgin fiziksel özellikleriyle* betimlenmiştir. Sami'ye eşlik eden yan karakterler ise *eş*, *sevgili* ve *arkadaş* olarak değişen rollere sahip her yaştan, farklı kültür ve eğitim seviyesinden kişilerdir. Bu kişiler kimi zaman *modern giyimli*, *bakımlı*, *entelektüel*, *kibar*; kimi zaman oldukça *sıradan*, *orta*

halli, kaba bir görünüm sergilemektedir. Bütün bu özelliklerle karakterlerin konuşma tarzları da ait oldukları sosyo-ekonomik düzey ve toplumsal statü hakkında bilgi vermektedir.

Görsel 1. Sami karikatüründe dilsel ve dil dışı göstergeler

Kaynak: Uykusuz, 2015, sayı 12

Görsel 1’de Sami ve arkadaşları arasında geçen bir konuşmaya ait karikatür yer almaktadır. Olayın bir çay evi uzamında geçmesinin de etkisiyle karakterle eşleşen çay ve sigara göstergeleri genelde bütün Sami karakterinde olduğu gibi bu görselde de dikkat çekmektedir. Karakterlerin fiziksel özellikleri, giyim tarzları da uzama uyum sağlar bir biçimde resmedilmiştir. Görselde de görüldüğü gibi, Sami’nin diğer karakterlerle diyalogu rollere bağlı olarak değişiklik göstermekte ve genellikle *kahve, sokak, sahil, restoran* ve *ev* uzamlarında geçmektedir. Bu kültürel göstergelerle özdeşleştirilen karakterler belirli toplumsal katmanın, bir yaşam biçiminin temsili olarak sunulmuştur. Bir başka ifadeyle her bir karakter ait olduğu topluma, gruba ya da sınıfa özgü göstergelerle donatılmıştır. Kişilerin sözlerine eklenen farklı dil dışı göstergelerle iletinin farklı kültürel kodlarla birlikte değerlendirilmesi ve iletinin pekiştirilmesi sağlanmaktadır. Bu görselde dil dışı göstergelerle desteklenen sözel ifadelerde geçmiş yaşantılara bağlılık ve özlem dile getirilmektedir. Kültürel olarak geçmişte kalan değerlere sahip çıkma, değişen dünya koşullarında varlığını sürdürme iletisi en çok görülen ve sohbetin aracı olan çay figürü ve sokak çayhanesi ortamında aktarılmaktadır.

Çalışmanın ikinci araştırma sorusuyla (*Sami karakteriyle topluma ait kültürel kodlar göstergelere açısından nasıl aktarılmaktadır?*) göstergelereyi oluşturan kültürel kodların karikatürlerdeki görünümü incelenmiştir. Göstergelereyi kapsayan *gelenek, değer, sembol* ve *tarih* olgusunda kültür öğelerinin dilsel ve dil dışı göstergelerle bir arada verildiği saptanmıştır. Bu durum, karikatürün hem çizim hem de sözcüklerle oluşturulan figüratif sanat özelliği ile de örtüşmektedir. Kültürün aktarımında sözcükler ve görsel öğeler birbiriyle ilişkili, iç içe geçmiş bir görünüm sergilemiştir; kimi zaman sözcükler, kimi zaman da görsel öğeler ön plana çıkmıştır. Her durumda biri,

diğerini destekleyen ve tamamlayan biçimde sunulmuştur. Gelenek, tarih, sembol ve değer göstergelerinin yer aldığı karikatürlerden örnekler aşağıdaki görsellerde gösterilmiştir.

Görsel 2. Değerlere ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2016, sayı 6

Görsel 3. Değerlere ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2010, sayı 7

Görsel 2 ve 3'te gösterilen karikatürlerde dilsel ve dil dışı göstergeler kültürel değerlere ilişkin bilgi vermektedir. Görsel 2'de üç arkadaş kahvehanede oturmaktadır. Kahvehane ortamını oluşturan çay, sigara, oyun kartları, yeşil örtülü masa göstergeleriyle desteklenmiş görselde karakterlerin giyim tarzı ve uzama konumlandırılan nesnelere uyum içinde sunulması okuyucuda kahvehane ortamında yapılan sohbetlerin niteliklerine gönderimde bulunulmuştur. Görselde, iki arkadaş bir yatırım planını kısa yoldan hayata geçirme hakkında sohbet etmekte; Sami ise proje aşamasında dahi çalışmak istemeyen arkadaşlarını kendi kendine konuşarak eleştirmektedir. Konuşmanın geçtiği uzam bir kahvehanedir. Kahvehane, boş zamanın geçirildiği, çeşitli oyunlarının oynandığı daha çok miskinlik yapılan bir yer olarak bilinmektedir. Sohbetin kahvehane ortamında gerçekleşmesi bahsedilen projeye yatırımlara kolay ulaşma, parayı kolay elde etme etrafında gerçekleşmesi uzam ile üretilen proje arasında bir koşutluk oluşturmaktadır. Bu nedenle bu türden diyalogların böyle bir uzamda geçmesi boşa zaman harcadığı iletisini çağrıştırmaktadır. Bu karikatürle çalışma, çalışkanlık, üretme ve emek verme değerleri ortaya konarken bunun boş vakit geçirme mekânı ve genelde sohbet edilen bir yerde gerçekleşmesi birbiriyle çeliştirilerek boş projelerin üretildiği ortamlarla doğrudan ilişkili olduğu bilgisine gönderimde bulunulmaktadır. Çalışmak yerine tembellik, üretmek yerine kolay elde etme davranışlarının eleştirilmesi söz konusu edilmektedir. Toplumun kendine özgü değerlerinde görülen bu değişim, üretim ve tüketim bağlamında anlamsal bir karşıtlığı oluşturmaktadır. Köse'nin (2016: 111) toplumun bir kesimi için tüketimin bir yaşam biçimi olmasını, güç ve para konusundaki hırslarını ironik bir şekilde ele alan çalışmada da farklı bir görselde benzer iletiler söz konusu edilmiştir.

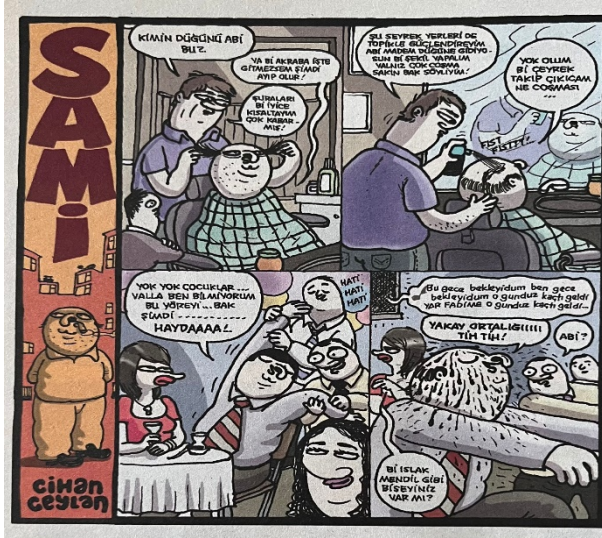
Görsel 3'te ise değer yargılarına bakış açısı söz konusu edilmektedir. Değer bağlamında iyi insan olma kavramı inanç açısından iyi ya da kötünün değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Sami ve

arkadaşı sokakta sohbet etmektedir. Kız arkadaşından ayrıldığı için mutsuz olan arkadaşı, “melek gibi kızdı” ifadesiyle kişisel tutumunu; Sami de yol, çeşme yaptırma, birine yardım eli uzatma gibi toplumsal tutumunu göstermektedir. Bu yolla yazar okuyucuyu, erdemli olma kavramını sorgulamaya yönlendirmektedir. Sami için melek olmak; *birini okutmak, cami yaptırmak ya da çeşme yaptırmak* gibi hayır ve hasenat işleriyle ilişkili olurken arkadaşının sevgilisinden ayrılmasıyla sevgilisi hakkındaki “melek gibi kız” ifadesi iyi insan kavramının kişisel ve toplumsal değerlendirilmesine imkân tanımaktadır. Gündelik olaylarla ilgili konularda da inanç bağlamı ön plana alınmaktadır. Uygur ve Altıntop-Taş’ın da (2020: 624) belirttiği gibi kültürel bellekte yer alan bu alt metinler değerler bağlamında karikatürler ile aktarma işlevini yerine getirmektedir. Burada ayrıca bireysel farklılıkların değerler olgusuna etkisi söz konusudur. Bu durum değerlerin iyi ve kötü anlamsal karşıtlıklara bireysel ve toplumsal bakış açısından yaklaşılmasına izin vermektedir. Toplumda Sami karakteriyle, manevi duyguları içselleştiren ve bakış açısını inançları doğrultusunda biçimlendiren insanları yansıtan bir karakter örneği sunulurken arkadaş karakteriyle bireysel tutumu ön plana alan dünyevi bir bakış açısı sunulmuştur. İyi insan değer yargısı; Sami’de toplumun menfaatleri, arkadaşında kendi menfaatleri çerçevesinde değerlendirilmektedir.

Göstergeküreyi oluşturan bileşenlerden bir diğeri de geleneklerle ilgilidir. Gelenekler; *alışkanlıklar, törenler, kurallar ve davranışları* içeren geniş bir alana sahiptir. Bu nedenle karikatürlerde en çok rastlanan göstergeküreye bileşeni *gelenekler* olmuştur. Aşağıdaki görsellerde gelenek unsurlarını içeren karikatürlerden örnekler yer almaktadır:

Görsel 4. Geleneklere ilişkin kültür göstergeleri Görsel 5. Geleneklere ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2015, sayı 21

Kaynak: Uykusuz, 2019, sayı 23

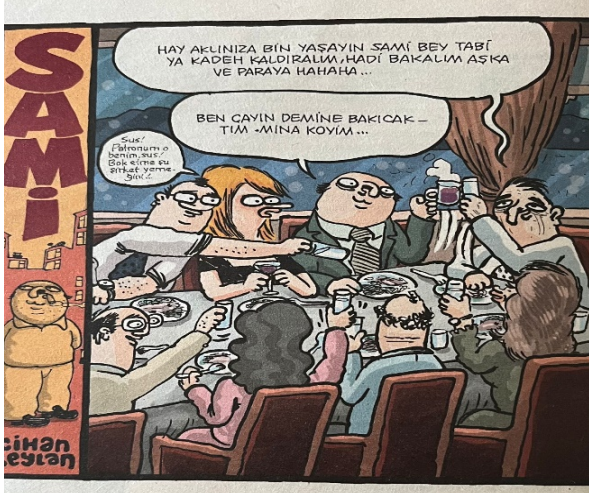
Dört kareden oluşan Görsel 4, berber ve düğün salonu uzamlarında önce ve sonra zaman çizelgesinde sunulmaktadır. İlk iki karede bir düğün töreni için hazırlanan Sami'nin berberle konuşması, ikinci iki karede ise düğün salonunda Sami'nin diğer karakterlerle etkileşimi sergilenmektedir. Sami'nin

bir düğüne katılmak için öncelikle berbere gitmesi toplumsal olarak düğüne gitmeden önce kişisel bakımla ilgili geleneksel bir tutumu yansıtmaktadır. Berberin “o zaman bir şekil yapalım” ve Sami’nin “bir çeyrek takıp çıkıcam” ifadeleriyle geleneğe gönderimde bulunmaktadır. Düğün töreni; *törene davetli olma, katılma, katılmak için hazırlanma, özen gösterme* kavramlarına gönderimler birer gelenek, dolayısıyla da kültürün bir parçası olduğu düşüncesini işaret etmektedir. Aynı şekilde, Sami’nin “gitmezsem şimdi ayıp olur” tümcesinden de anlaşıldığı üzere bir törene davet edildiğinde *davete icap etmek gerek* anlayışına vurgu yapılarak aynı zamanda değer yargısına gönderimde bulunmaktadır. Törenlerin beraberinde *hediye verme, çeyrek takma* gibi eylemleri getirmesi de yine gelenek ve bu geleneğe verilen değeri göstermektedir. Bu karikatürde düğün bağlamında sunulan dilsel ve dil dışı göstergelerin hepsi geleneklerle doğrudan ilişkili olarak dönüşümün karşısında değişmezlik karşıtlığıyla aynı zamanda değer yargılarının önemine de dolaylı olarak vurgu yapmaktadır. Bu bulgu, geleneğin değişim ve dönüşüm karşıtlıklarıyla bir arada verilmesinin mizaha katkı sunduğu sonucunu (Uygur ve Altıntop Taş, 2020: 634) desteklemektedir.

Görsel 5’te Sami’nin elinde Ramazan pidesi ve tesbihle sokaktaki diğer kişilerin konuşmalarına kulak misafiri olduğunu gösteren bir şekilde çizilmiştir. Pide, tesbih ve karakterlerin giysilerindeki düzgünlük, sözel dille de ifade edilen göstergeler Ramazan ayı olduğuna ve iftar saatinin yaklaştığına işaret etmektedir. Karikatürdeki diğer karakterler ise bir iftar davetine gitme hakkında konuşmaktadır. Sami de bu durumu, “*İftar sayesinde davet ve davetli olma durumunu yaşıyoruz*” diyerek aktarmaktadır. İftar, iftar daveti, sofrası toplumsal dayanışmayı da simgeleyen Müslüman toplumlar için önem verilen, kutsanan, on bir ayın sultanı olarak değerlendirilen bir zaman diliminde gerçekleştirilen gelenekselleşmiş bir olaydır. İnanç bağlamında geleneğe ait *iftar, davet etme ve edilme* eylemleri geçmişten günümüze devam eden alışkanlıkları ve gelenekselleşmeyi gösteren öğeler olarak aktarılmaktadır. Görsel 4’te olduğu gibi bu görselde de bu geleneğin süreç içindeki “değişmezlik” özelliği vurgulanarak geleneklerimizin alışkanlıklarımızın değişmesine izin vermediği ve koruduğu, bu sayede toplumsal ilişkileri düzenleme fırsatının olduğu vurgulanmaktadır. Aynı zamanda bu karikatür inanca dayalı, sembollerle zenginleştirilmiş göstergeler içerdiğinden yıllar içerisinde değişmeyen değerlerin ön plana çıkarılması açısından da değerlendirilebilir.

Semboller ise hemen her karikatürde bağlama uygun olarak var olan bir kültürel göstergedir. Gelenek, değer ya da tarih olgusuna ilişkin karikatürlerin tamamında semboller görülmekte ve dilsel öğelerle birlikte anlam oluşumunu tamamlamaktadır. Aşağıdaki karikatürler (görsel 6 ve görsel 7) göstergüküreyi oluşturan semboller üzerinden bir değerlendirilmiştir.

Görsel 6. Sembollere ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2014, sayı 6

Görsel 7. Sembollere ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2013, sayı 33

Bir akşam yemeğinin resmedildiği Görsel 6’da, Sami ve arkadaşlarından oluşan kalabalık bir grup görülmektedir. Özenli kıyafetler, konuşmalardaki hitabet biçimi karakterlerin resmi bir etkinlikte olduğuna işaret etmektedir. Karikatürde sembol olarak kullanılan “*karakterlerin kılık-kıyafetleri, havaya kaldırılan bardaklar, masada oturma düzeni*” bir *kutlama yemeği* aracılığıyla toplandığını göstermektedir. Bu sembollerle, *geleneksel* ile *modern* arasındaki karşıtlığa dikkat çekilmektedir. Sami, geleneklerini ve bireysel kimliğini her ortamda yaşayan ve yansıtan bir karakter olarak kadeh kaldırma sırasında çay bardağını kaldırarak kendi düşüncesi doğrultusunda bir davranış sergilemektedir. Sami ve diğerlerini çevreleyen semboller *yeni ve eski, modern ve klasik* karşıtlıklarıyla sunulmuştur. Bu karikatürde semboller tek başına yer almamaktadır. Sembollerle birlikte *alışkanlıklar, bir geleneği sürdürme ve bireysel farklılıklara bağlı eylemler* bir arada verilerek bir arada yaşama kültürüne ve bu yaşama anlayışında hoşgörülü olma değer yargısına gönderimde bulunmaktadır. Bu karikatürde, farklı anlayıştaki insanların aynı ortamda (kutlama) bulunabileceği; farklılıkların ve *alışkanlıkların yaşam biçimine etkisinin ve toplumsal değişim hızının aynı toplum içinde dahi değişiklik gösterebileceği* (Köse, 2016: 111) aktarılmaya çalışılmıştır. Ancak değişimin içki ile modernleşme, çay ile geleneksel kalma sembolleriyle klasik ve modern tarz karşılaştırılmaktadır ve bu bir arada yaşama kültürünü etkilemektedir. Bunu sağlayan anlayış ise hoşgörü kavramına yüklenen anlamla aktarılmıştır.

Plaj uzamının görüldüğü Görsel 7’de, kültürel semboller yoğun bir biçimde kullanılmıştır. Geleneklerini yaşamayı sürdüren bir grup insanın alışkanlıkları doğrultusunda toplumsal davranışlarını sergilemesi resmedilmiştir. Kılık-kıyafet seçimleriyle davranış biçimlerinin belirli bir sosyo-kültürel düzeye ait olan topluluğun değişime karşın kendilerine uygun ortamı bulma ve yaşatma eğilimleri sunulmaktadır. Toplumun alt katmanlarının değerlerine, inançlarına gönderimde bulunurken birçok sembolden yararlanılarak okuyucuya sunulmuştur. Dilsel göstergelerden de anlaşıldığı üzere görseldeki grup gününbirlik tatil yapmaktadır. Kişilerin plaj ortamına beraberinde getirdikleri *çaydanlık, küçük tüp,*

karpuz, içecek, çay bardağı sembolleri baskın bir biçimde bir arada kullanılmış ve hem anlamın oluşumuna katkı sağlamış hem de kendi göstergeküresini oluşturmasını sağlamıştır. Diğer bir taraftan Sami ve arkadaşının konuşmalarındaki ifadelerle desteklenen daha önce denize girdikleri yerlerle karikatürde resmedilen durum (eski ile yeni) arasında bir karşılaştırma yapma imkânı sağlanmıştır. Bu da süregelen bir alışkanlık durumunun bozulması ve başka ortamlarda alışkanlıklarını sürdürme durumuna gönderimde bulunarak deniz uzamının davranış biçimlerini ironik biçimde sosyo-kültürel açıdan göstermiştir.

Görsel 8. Tarih olgusuna ilişkin kültür göstergeleri

Kaynak: Uykusuz, 2011, sayı 15

Göstergeküreyi oluşturan bir diğer unsur tarih olgusudur. Görsel 8’de Sami ve arkadaşı sahilde oturmuş, İstanbul’u izlemekte ve İstanbul hakkında konuşmaktadır. Görselde ilk olarak dil dışı göstergeler dikkat çekmektedir. *Gün batımı, cami minareleri, Kız Kulesi* göstergeleri tarihsel gelişim ile sözel ve görsel metnin sunduğu iletilerin bir arada değerlendirilmesi görseli anlamlandırmaya doğrudan katkı sunmaktadır. Aynı zamanda tarihi semboller, inanç bağlamında kentin kutsal değerinin ortaya koyulmasını sağlamaktadır. Karikatürlerde verilmek istenen tarihsel kodların, dönemin tarihi olayları ve kişileri üzerinden (Tuncer, 2021: 1300) örneklendirilebilmesi açısından şehre yüklenen kutsal değer ön plana çıkmaktadır. Bu görsel, dilsel göstergeler açısından incelendiğinde de arkadaşının İstanbul benzetmesi üzerine Sami’nin, İstanbul’un Fethi’ne ve Fatih Sultan Mehmet’e gönderimde bulunması bu durumu pekiştirmektedir. İki farklı bakış açısını yansıtarak “İstanbul’a bakmak aynı zamanda tarihe bakmaktır” iletilerinin ön plana çıkarılmasıyla okuyucuların değerlendirme yapmalarına imkân tanınmıştır. İstanbul’un pek çok medeniyete ev sahipliği yapması, fethedilmesi ve *fethedenin ne güzel komutan* olduğu hadis bilgisi sunularak kültürel olarak tarih bilincine gönderimde bulunmaktadır. Bu durum, yeni neslin “tarih bilincinden yoksun olarak bir durumu değerlendirmesinin yüzeysel bir değerlendirme” olduğu örtük bilgisini de sunmaktadır. Dolayısıyla bu görselle, aynı göstergeler

üzerinden tarih olgusunun farklı bakış açılarıyla; bilinçlilik ve bilinçsizlik, bilgelik ve cehalet karşıtıllıklarıyla gösterildiğini söylemek mümkündür.

4. Sonuç

Bu çalışmada Uykusuz dergisindeki Sami karikatür serisinde yer alan kültürel kodlar, göstergelere kavramından yararlanılarak incelenmiştir. Elde edilen bulgulara göre kültürel unsurların aktarımında dilsel ve dil dışı tüm göstergelerin bir arada etkin bir biçimde kullanılarak anlam evreninin oluşturulmasında ve aktarılmasında önemli bir rol üstlendiği sonucuna varılmıştır.

Sami karakterinin bireysel bakış açısı ve diğer karakterlerle etkileşiminde sergilediği davranışlar, bireylerin *toplumsal katmanlara yönelik bir yaşam biçimine* işaret etmektedir. *Eş, arkadaşı, sevgili rolleri ve diğer öğelerle* birlikte Sami karakteri aracılığıyla sunulan iletiler, toplumsal ve bireyselle dönük değişimi gösteren karşıtıllıklarla değerlendirilebileceğini göstermiştir. Karşıtıllıklarla ortaya çıkan uyumsuzluk, karakterler aracılığıyla bir mizah unsuru olarak sunulmuştur. Çalışmanın örneklemeden elde edilen bulgular çerçevesinde kültür göstergeleri arasında aşağıdaki karşıtıllıkların kurulması mümkündür:

Tablo 1. Anlam evreninin oluşturan kavramsal karşıtıllıklar

Toplumsal X Bireysel: ALIŞKANLIK, GELENEK	
Modern	Klasik
Dönüşme	Değişmezlik
Yeni	Eski
Devingen	Durağan
Bilinçsizlik	X Bilinçlilik
Bilgelik	Cehalet
Üretim	Tüketim
İyi	Kötü

Karikatürlerde iletilerin Tablo 1'deki gibi karşıtıllıklar etrafında sunulması kültürel olguların farklı açılardan tanınmasına ve anlaşılmasına olanak sağlamıştır. Temelde toplumsal ve bireysel kültürel olgularla birlikte şekillenen göstergeler, (modern/klasik; dönüşme/değişmezlik; eski/yeni; durağan/devingen; bilinçlilik/bilinçsizlik; bilgelik/cehalet) kültürel yansıtma biçimini alışkanlıklarımız/geleneklerimiz çerçevesinde ortaya koymaktadır. Bu yolla, Sami serisinin örnekleme yer alan karikatürler çerçevesinde bir göstergelere oluşturduğunu göstermiştir. Toplumun farklı kesimlerini temsil eden geleneksel insan ve modern insan temsilleri, onların yaşayış biçimleri ve diğerleriyle etkileşimi sonucunda beliren yeni durumlar kültürel boyutlarıyla okuyucuya sunulmuştur. Yalnızca süregelen kültürel özellikler aktarılmamış aynı zamanda kültürel olgulardaki hızlı dönüşümler de mizahın bir parçası olarak gülünç yönleriyle birlikte yansıtılmıştır. Bir başka ifadeyle, karikatürlerde karşıtıllıklar sayesinde her bir temsil, ait olduğu grubun kültürel değerlerini benimsemiş olarak aktarılmış ve okuyucunun göstergelere çerçevesinde anlamlama sürecine katılmasını sağlamıştır. İncelenen

karikatürlerde bu durum, daha çok başkarakter Sami ve Sami'nin dünyasından, penceresinden aktarılmıştır. Gelenekçi, tektip ve sıradan bir karakter görünümünde olan Sami, kendi göstergüküresini oluşturmuş ve kültürel değerlerini, yerleşik alışkanlıklarını her durumda koruyan ve sürdüren bir karakter olarak sunulmuştur.

Kültürel öğelerin aktarımında *inanç, kadın-erkek ilişkileri, toplumsal kurallar, değişen dünya, moda temaları* ön plana çıkmaktadır. Bu temalar daha çok gelenekler ve değerlerle baskın biçimde gösterilmiştir. Semboller ve tarih olgusu ise diğer bileşenleri destekleyici, tamamlayıcı bir rol üstlenmiştir. Hemen her karikatürde birden fazla göstergüküre ögesi bir arada, iç içe geçmiş ve bütüncül bir biçimde yer almıştır. Tablo 2'de, Sami karikatüründe göstergükürenin anlam evrenini gösteren göstergeler bir arada gösterilmiştir.

Tablo 2. Sami karikatüründe göstergüküre öğeleri

DEĞERLER	GELENEKLER	SEMBOLLER	TARİH
İnanç, kişisel eğilimler, toplumsal düşünce yapısı, kadın-erkek ilişkileri, bireysel farklılıklar	İftar, kahvehane, berber, düğün töreni, hediye verme, kutlama, ikramda bulunma	çay, sigara, tesbih, pide, çeyrek altın, kız kulesi, cami, karpuz, çaydanlık, tüp	Kız Kulesi, İstanbul'un Fethi, İstanbul

Karikatürlerin kültürün etkili bir taşıyıcısı olduğu; kültürün betimlenmesinde ve toplumsal yaşam biçimlerinin aktarımında önemli bir rol oynadığı sonucuna ulaşılmıştır. Alanyazındaki çalışmalar genellikle kültür göstergibilimini çeviri kaynaklar açısından incelenmesi ya da karikatürlerin belirli bir amaca yönelik kullanılmasının etkileriyle sınırlı tutulmuştur. Bu çalışmalarda çevirilerde kültürel öğelerin hedef dilde yeterince yansıtılmadığı (Yaman, 2021); karikatürlerin öğretim ortamlarında kullanılmasının başarıyı arttırdığı (Durualp, 2006; Özay Köse, 2008; Sidekli, Er, Yavaşer ve Aydın, 2014) ve özellikle yabancılara Türkçe öğretiminde karikatürlerden yararlanılmasının öğrenmeyi kolaylaştırdığı (Melanlıoğlu, Karakuş Tayşi ve Özdemir, 2012) sonuçlarına ulaşılmıştır. Alanyazında karikatürleri kültür açısından inceleyen Tuncer'in (2021) çalışmasında da karikatürlerin kültürel ve tarihsel kodlar aracılığıyla dönemin toplumu etkilediği sonucu bu çalışmanın sonuçlarıyla benzerlik göstermiştir. Bu çalışmalara ek olarak hem ana dili hem de yabancı dil olarak kültür öğretiminde karikatürlerden yararlanılmasının etkili olacağı düşüncesi alanyazında yapılan çalışmalarla örtüşmektedir. Bu çalışmanın sonucuna göre kültürel aktarımın gerçekleşmesinde araç olarak karikatürlerden yararlanılmasının etkili olacağı düşünülmektedir. Buna ilişkin çalışmaların yapılması dil ile kültür arasındaki ilişkinin vurgulanması ve belirginleştirilmesi açısından katkı sağlayabilir. Bu çalışmanın sonuçlarına dayanılarak farklı dergilerin farklı yıllardaki sayılarında yer alan karikatürler incelenebilir ve yıllar arasında ne türden kültürel farklılıklar ve alışkanlıklar olduğu saptanabilir; toplumun eğitimine, toplumsal değerlere nasıl bir etki yaptığı araştırılabilir.

Kaynakça

- Demir, S. (2009). *Göstergebilim, Umberto Eco ve yapıtları bağlamında göstergebilime katkıları* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Durualp, E. (2006). *İlköğretimde sosyal bilgiler dersinde karikatür kullanımı* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Güz, N. ve Küçükdoğan, R. (2005). Göstergeküreler, reklam ve “öteki” kavramı. *Journal of İstanbul Kültür University, 1*, 65-73.
- Kıran, A. (2009). Çağdaş bir düşünme biçimi olarak göstergebilim. *Dilbilim Dergisi, 22*, 1-16.
- Köse, A. (2016). Geleneksel ile modern arasındaki kültürel boşluk: 80’lerdeki toplumsal değişimi mizah üzerinden okumak. *Milli Folklor, 28*, 116-135.
- Lotman, Y. (2012). *Düşünen dünyaların içinde: insan-metin-semiyosfer-tarih*. (S. Gürses, Çev.) Ankara: Bilgesu Yayınları.
- Lotman, Y., Uspensky, B. A. ve Mihaychuk, G. (1978). On the semiotic mechanism of culture. *New Literary History, 9*(2), 211-232.
- Melanlıoğlu, D., Karakuş Tayşi, E. ve Özdemir, B. (2012). Yabancılara Türkçe öğretiminde karikatür. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 9*(19), 241-256.
- Nazlı, K. (2023). *Karikatür dili: Bir ihlaller dünyası*. İstanbul: Çizgi Kitabevi.
- Nisan, F. (2012). *Siyasal söylemin ve ideolojilerin gazete karikatürlerinde yeniden üretimi: Örnek olay 1982 ve 2010 Anayasa Referandum süreci* (Yayımlanmamış doktora tezi). Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Öğüt, Z. (2019). Karikatürlerde Osmanlı figürünün göstergebilimsel analizi: Uykusuz Dergisi. *Toplum Bilimleri Dergisi, 26*, 242-282.
- Özay Köse, E. (2008). Biyoloji eğitiminde karikatür destekli öğretimin öğrenci başarısına etkisi. *Çağdaş Eğitim Dergisi, 33*(356), 14-21.
- Özçubukçu, Y. (2013). *Erken Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de toplumsal değişimin tanığı olarak karikatürler (1928-1940) ve eğitim* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.
- Semenenko, A. (2012). *The texture of culture*. USA: Palgrave Mcmillan.
- Sidekli, S., Er, H., Yavaşer, R. ve Aydın E. (2014). Sosyal Bilgiler öğretiminde alternatif bir yöntem: Karikatür. *Uluslararası Türk Eğitim Bilimleri Dergisi, 2*(151), 151-163.

- Soylu, H. (2021). *Türkiyede karikatür, mizah ve sosyal medya ile mizahın değişimi* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Tuncer, E. S. (2021). Molla Nasreddin Dergisi'nde yer alan karikatürlerin kültürel ve tarihsel kodlar bağlamında göstergebilimsel analizi. *Turkish Studies- Social*, 16(3), 1277-1303.
- Uygur, H. K. ve Altıntop Taş, G. (2020). Kanlı Koca Oğlu Kan Turalı karikatür bandının göstergebilimsel bir çözümlemesi. *Motif Vakfı*, 13(30), 614-635.
- Yaman, B. (2021). Oscar Wilde'ın mutlu prens öyküsünde yer alan kültürel öğelerin Türkçe çevirilerinin Yuri Lotman'ın kültür göstergebilimi kavramları doğrultusunda incelenmesi. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 14(84), 219-232.
- Yaman, B. (2020). *Yuri Lotman'ın kültür göstergebilimi bakış açısından Nasreddin Hoca fıkralarının İngilizce çevirilerinde kültürel aktarım sorunsalı* (Yayımlanmamış doktora tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Yıldırım, Ş. ve Şimşek, H. (2013). *Sosyal Bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları.